

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10951927>

Назарова Хуршидабону Олимовна

Ўзбекистон Халқ демократик партияси

Ахборот хизмати сектор мудири

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон миллий телеканалларидаги телевидениеда реалити шоу дастурлари таҳлил қилинади. Телевидение тарихига назар солиб, энг оммабоп кўрсатувлар, жанрлар ҳақида маълумот берилади. Хусусий телеканалларда эфирга узатилган “Яширин камера”, “Ҳафа бўлиш йўқ”, “Зирапча” телелойиҳаларининг мазмун-моҳияти, ютуқ ва камчиликлари атрофлича ўрганилади. Бу каби телелойиҳалардан кўзланган мақсад, унинг жамиятга салбий таъсири хусусида сўз боради.

Калит сўзлар: *реалити шоу, глобаллашув, яширин камера, кундалик ҳаёт, зирапча, инсон ҳуқуқлари*

Телевидение пайдо бўлган даврда экран оилани бир дастурхон атрофига тўплай олган буюк кашфиёт, **унда ҳаракатланаётган дунё, тириклик акс этган мўъжиза эди.** Аммо, вақт ўтиши билан экранни томошабинлар учун янада қизиқарлироқ қилиш, реклама берувчиларни жалб қилиш, талаб ва эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда янгиликлар, фильм ҳамда мусиқий дастурлар сафи кенгайди, улардан энг муваффақиятлилари шоу дастурлар ҳисобланади.

Ҳозирда Ўзбекистон телеканалларида хилма-хил телешоулар эфирга узатилмоқда. Айниқса, бозор шароитида хусусий каналларнинг кўпайиши, шоу дастурлар сони ошишига ҳам сабаб бўлди. Бугунги кунда давлат ва нодавлат телеканаллар орқали “Талант шоу” (“Севимли” телеканалли), “Ухламайсизми?” (“ЗўрТВ”), “Сиз нима дейсиз” (“Тошкент” телеканалли), “Ойдин ҳаёт”, “Муносабат” ток-шоулари (“Ўзбекистон” телеканалли), “Комеди шоу”, “Омад шоу” (“МУ5” телеканалли), “Заковат” интеллектуал шоуси (“Миллий ТВ”), **“X фактор” (ФТВ) каби кўплаб шоу** дастурлари эфирга узатилмоқда.

Бугунги глобаллашув ҳамда телекоммуникациялар ривожланиб, бутунжаҳон ўргимчак тармоғи дунёни эгаллаган бир вазиятга қарамай, телевидение ҳали ҳам оммабоплигини йўқотгани йўқ. Телевидение орқали эфирга узатиладиган шоу дастурлари орасида реалити-шоулар энг оммабопи саналади.

Ўзбекистонга реалити-шоу дастурлари кириб келиши тарихига назар ташласак, худди АҚШдаги сингари бизда ҳам “Яширин камера” кўрсатуви орқали кириб келгандай туюлади. Аммо, назаримда реалити шоу дастурлари мамлакат телевидениесида ўтган асрнинг 80-йилларида Дадахон Ёқубовнинг “Ҳаёт қувончлари

ва ташвишлари” кўрсатуви билан бошланган. Гарчанд ўша даврда реалити-шоу атамаси оммалашмаган бўлса-да, мазкур кўрсатувда маълум бир одамларнинг ҳаётдаги реал воқеликлари акс эттирилди. Одамларнинг яшаш тарзи, муаммолари, хато ва камчиликлари журналист томонидан очиб берилар ва вақт ўтгандан сўнг кўрсатувда кўтарилган масалаларга яна қайтиб, ўша қаҳрамонларнинг бошдан кечирганлари кўрсатув давомида гавдалантирилди эди. Ўзбекистон телевидениеси тарихида Дадахон Ёқубовнинг “Ҳаёт қувончлари ва ташвишлари” кўрсатуви алоҳида эътирофга сазовор лойиҳа сифатида эсланади. Муаллифнинг янгиланиш ва яшариш байрами Наврўз айёмига бағишланган узлуксиз телемарофонга бош бўлиши ўша давр телевидениеси катта янгилик эди.

Реалити-шоуларнинг илк намунаси 1948 йилда АҚШда пайдо бўлган “Яширин камера” кўрсатуви қисқа муддатда телетомошабинлар эътиборига тушди. Чунки, кўрсатувда бирор-бир кичик, ўзига хос воқеа-ҳодисаларга одамларнинг муносабати яширин камера орқали суратга олиниб, телетомошабинлар эътиборига ҳавола қилинар эди. Уларда инсонлар кайфиятини кўтарувчи ҳолатлар кўрсатилган. Масалан, АҚШда 1960-1967 йилларда намоён этилган “Candid camera” яъни “Яширин камера” реалити-шоуси Эмми мукофотига сазовор бўлган. Телекўрсатув қаҳрамонлари оддий одамлар ёки ғалати вазиятга тушиб қолган машҳур инсонлардир. Иштирокчилар столдаги тортмалар нима учун ўз-ўзидан очила бошлаганини ёки умуман содир бўлаётган ғалати вазиятларни тушунишга ҳаракат қилаётган бир пайтда яширин камералар томонидан тасвирга олинаётганини билишмайди. Телекўрсатув формати жуда машҳур бўлиб, 1948 йилдан бери бутун дунё телевидениеларида оммалашди.

Ўзбек миллий телеканалларида реалити-шоулар кўпайиб борар экан, уларнинг сифати ҳақида эътирозлар ҳам йўқ эмас. МУ5 телеканали орқали эфирга узатилган “Яширин камера” кўрсатуви форматига янгилик қўшиш мақсадида ўйлаб топилган жиҳат бачканаликдан иборат эди. Вазият ҳатто шу даражага бориб етдики, Адлия вазирлиги кўрсатувнинг 2018 йилнинг 1 апрелида эфирга узатилган жамоат жойларида ўзини номуносиб тутаётган ёшларга бағишланган сонини тайёрлаган журналистлар ҳаракатларига ҳуқуқий баҳо берди. Вазирлик баёнотида – журналист ўз касбига доир фаолиятни амалга ошириш чоғида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиши шартлиги, журналист ахборот манбаи ёки муаллиф розилигисиз жисмоний шахснинг шахсий ҳаётига тааллуқли ахборотларни эълон қилиши, шунингдек аудио ва видео ёзиш воситаларидан фойдаланиши мумкин эмаслиги, бу “Журналистик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддасида келтириб ўтилгани таъкидланган.

Бундай ташқари, “ЗўрТВ” орқали томошабинлар эътиборига ҳавола қилинган “Ҳафа бўлиш йўқ” кўрсатуви ҳам аҳоли орасида машҳур бўлиш билан бирга, ҳам иштирокчининг, ҳам томошабиннинг таъбини хира қиладиган даражада тайёрланди. Кўрсатув ижодкорлари бирор-бир машҳур санъаткор ёки актёрни таклиф қилиб, аввал обдон асабига тегади. Сўнг “Ҳафа бўлиш йўқ” кўрсатуви суратга олинганини

маълум қилишади. Қизиғи шундаки, ҳар сафар вазият ойдинлашгач, негадир иштирокчининг ҳақиқий ҳолати эмас, монтаж ёрдамида дарров жилмайгандай қилиб кўрсатилар эди.

Кўрсатувнинг 61-сонига актриса Наргиза Абдуллаева жалб қилинган. Кўрсатув давомида актриса “фильм режиссёри” деб ўйлаган шахсдан кўп маротаба дакки эшитади. Актрисанинг кўрсатув охирида айтишича, эрталаб соат 7:30 да тасвирга олиш жараёнлари бошланган. Аммо соат 00:43 бўлса-да, съёмка жараёнлари тугамайди. Энг ёмони “Хафа бўлиш йўқ” кўрсатуви шартлари бўйича актрисанинг кун давомида асабига тегилади. “Режиссёр” актрисага бошқа вазифани тушунтириб бошқа нарсани талаб қилади ва Н. Абдуллаевани ролни ижро этиб бермаётганликда айблайверади. Гримчидан сочини 2 та қилиб ўриб қўйишни ёки кўзининг тагини қорайтириб қўйишни, ёки куракда турмайдиган бошқа нарсаларни сўрайди. Кўрсатув давомида нафақат “режиссёр” балки бутун бир тасвирга олиш гуруҳи Н. Абдуллаевага босим ўтказиши ва асабига тегишади. Охири Н.Абдуллаева ниҳоятда кеч бўлиб кетгани, улар истаган нарсани чиқариб бера олмаслигини, фақат аёл киши айбдор бўлаверишини айтиб, тасвирга олиш жойидан чиқиб кетади. Шундан сўнг “режиссёр” клип ва “Хафа бўлиш йўқ” кўрсатуви суратга олиб бўлинганини маълум қилади. Суратга олиш гуруҳи кулиб қарсак чалади. Бироқ, Н. Абдуллаева куладиган ҳолатда эмас эди.

Назаримда “ҳазилларимизга хафа бўлиш йўқ” деб тайёрланган ва узоқ вақт давомида эфирга узатилган бу кўрсатув томошабинга ҳеч қандай маънавий озуқа бермайди ва асабига ҳам тегади. Кўрсатув ижодкорлари бу каби кўрсатувлар орқали нима демоқчилиги ва нимани кўрсатмоқчилиги номаълум.

Кейинги йилларда “Севимли” телеканали реалити-шоуларни эфирга беришда пешқадамлик қилмоқда. Мазкур телеканал орқали “Менинг қайнонам генерал”, “Она қизим”, “Зирапча” сингари асосан аёлларнинг руҳий-психологик ҳолатига таъсир кўрсатувчи реалити-шоуларга урғу берилди. “Менинг қайнонам генерал” реалити-шоуси қисқа вақт ичида томошабинлар эътиборини қозонди. Аммо вақт ўтгани сайин кўрсатув ижодкорларининг саёз фикр-мулоҳазалар билдириши сингари ҳолатлар ортиб, ҳақиқий ҳаётда қайнонанинг келинга босим ўтказишига олиб келувчи жиҳатлар яққол кўзга ташлана бошлади.

Бу ҳақда филология фанлари номзоди, доцент Н.Қосимова: “Ҳаттоки унинг 28-сонида дастурхон атрофида ўтирган аёлларнинг бири “Қайноналарга сажда қилиш керак” деган фикрни илгари сурди. Шу ўринда савол туғилади, айнан ана шундай реалити-шоулар жамиятда тобора кескинлашиб бораётган қайнона-келин муносабатларида янги зиддиятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлмайдими? Фақатгина оилада аёлнинг ўрни ҳақида гапирилиб, кўпроқ келиннинг бошқа оила аъзоларига тобе бўлиши кераклиги уқтирилади... Чунки реалити-шоу моҳиятига кўра

оилада келинларга руҳий босим ва зўравонликни келиб чиқишига сабаб бўлади.”¹ – дея фикр билдирганида мутлақо ҳақ эди.

Энг катта шов-шувларга сабаб бўлган телевизион лойиҳалардан бири “Зирапча” эди. Кўрсатувнинг пайдо бўлиши аёллар ўртасида жиноятчилик, оилаларда ажралишлар кўпайгани, ёшларнинг турли диний-экстремистик оқимлар ва террорчи ташкилотлар таъсирига тушиб қолгани билан боғланди. Ҳатто илк кўрсатув аввалида давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил февраль ойида ўтган видеоселектор йиғилишида билдирган фикрлари қўйилган. “Аёлларга бўлган эътиборимиз, аёлларга бўлган муносабатимиз ҳақида кўп гапирдик. Лекин, охириги 10 йил ичида аёлларга муносабатимиз ёмонлашганини била туриб, кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олдик. Аёллар ичида жиноят кўпайди, дунёқарашимизга ёт бўлган масалалар тезлик билан кириб келди ва келаяпти. Биз олдин бериб кейин кутишимиз керак. Биз ҳеч нарса бермаяпмизда, яхши оила бўлишини кутиб ўтирибмиз” – деган эди давлат раҳбари.

Шундай қилиб телелойиҳанинг илк сонига ҳаётнинг турли зарбалари таъсирида мураккаб синовлар гирдобидида қолган 18 ёшдан 40 ёшгача бўлган 12 нафар қиз танлаб олинди. Улардаги турли муаммо ва баъзи зарарли одатлар оммага олиб чиқилади. Мақсад уларни ўзгартириш ва ўзини англаб етишига кўмаклашиш эди. Тан олиб айтиш керакки, лойиҳа аввал бошида телетомошабинларнинг чиндан ҳам эътиборини қозонди. Минглаб аёл ва қизлар кўрсатув қаҳрамонларининг аччиқ тақдири, бошига тушган ташвишларга ҳамдард бўлди. Уларнинг чиндан ҳам ўзгариши, ҳаёти яхшиланиши ва бахтли бўлишини истади. “Зирапча”нинг биринчи мавсуми ижтимоий тармоқларда кенг муҳокама қилиниб, халқнинг ижобий баҳосини олди. Аммо 5 та мавсумдан иборат бўлган мазкур лойиҳанинг кейинги мавсумлари ҳақида ижобий сўзини ишлатиш мушкул. Чунки, кўрсатувда тобора тарбияси оғир, ўзгаришни истамайдиган, маданиятсиз, қўпол аёл ва қизларнинг ўй-ҳаёллари, феъл атвори ва яшаш тарзи кўрсатила бошлади. Бу эса уларнинг ҳаёт тарзи тарғиботига айланиб қолаётгандай тасаввур уйғотарди.

Ўзбекистон телеканалларида намоёиш этилаётган реалити-шоу дастурлари ҳақида соҳада бир неча йиллардан бери изланиш олиб бораётган олим, филология фанлари доктори А.Каримов шундай ёзади: Республикамиз телевизион материалларида хорижга кўр-кўрона тақлид, миллий менталитетни инобатга олмаслик, анъанавий мақсад ва вазифаларни тўла эътиборга олишнинг бузилиши оқибатида айрим муаммолар кўзга ташланмоқда. Мавжуд муаммолар илмий нуқтаи назардан ўрганишга муҳтож бўлиб, уларни бартараф этиш бугуннинг энг муҳим вазифаларидан саналади”².

¹ <https://nargis.uz/?p=3005,%2012.05.2020>

² Каримов А. Рекреативлик – замонавий тележурналистиканинг глобал қонунияти сифатида: миллий ва халқаро тажриба. Филология фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Т. 2023. – Б. 114

Ўзининг қадимий ва бой тарихи билан фахрланадиган Ўзбекистон замон билан ҳамнафас тараққий этиб бормоқда. Бу жараён оммавий ахборот воситаларини ҳам четлаб ўтмайди. Глобаллашув даврида оқ ва қорани ажратиб, ўзлигини сақлаб қолиш долзарб вазифалардан биридир. Шундай экан, хориждан кириб келаётган реалити-шоуларнинг омма онгига таъсири жуда кучли. Миллий телеканалларда эфирга узатилаётган баъзи реалити-шоулар хориж каналларидан андаза ҳолида олинган. Аммо, уларнинг маънавиятга салбий таъсири савол остида қолмоқда. Бизга миллий ўзликни ўзида намоён қиладиган реалити-шоулар керак.